

Žiniasklaidos savitvarka: institucijų modeliai ir lietuviškasis *status quo*

Jolanta Mažylė

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto

Žurnalistikos institutas

Maironio g. 7, LT-01124 Vilnius

El. paštas: jolanta.mazyle@kf.vu.lt

Straipsnio tikslas – apžvelgti žiniasklaidos savireguliacijos (savitvarkos) modelius, veikiančius užsienyje, aptarti savitvarkos institucijų pobūdį ir funkcijas, savitvarkos institucijų struktūrą, finansavimą ir taikomas sankcijas, išanalizuoti kokie savitvarkos modeliai naudojami mūsų šalyje. Pateikiant žiniasklaidos savitvarkos Lietuvoje problematiką, atkreiptinas dėmesys į Visuomenės informavimo įstatymo pataisas, įsigaliojusias nuo 2015 m. sausio 1 d., taip pat pristatomos naujo savitvarkos instituto – Visuomenės informavimo etikos komisijos formavimo nuostatos ir funkcijos, šios komisijos darbo organizavimo, finansavimo principai ir sprendimų paskelbimo tvarka. Atskira straipsnio dalis skiriama žurnalistų, dirbančių nacionalinėje ir regionų žiniasklaidoje, apklausos rezultatams. Apklausoje siekta išsiaiškinti, kaip Lietuvos žurnalistų sąjungos nariai (N=60), dirbantys praktinį žurnalistinį darbą, supranta ir vertina žiniasklaidos savitvarką Lietuvoje. Straipsnio teorinis metodologinis pagrindimas – loginė, lyginamoji ir kompleksinė šaltinių analizė, taip pat sociologiniai ir sisteminiai tyrimo metodai, turinio analizė, kiekybinė ir kokybinė duomenų analizė; aprašomoji statistika.

Esminiai žodžiai: įstatymas, kodeksas, komisija, savitvarka, visuomenės informavimo etika, žiniasklaida, žurnalistas.

Mechanizmas, inspiruotas pačių žurnalistų noro visuotinai laikytis etikos normų, siekiant, jog jų laikytusi ir kolegos tam, kad etikos pažeidimų žiniasklaidoje būtų kuo mažiau, vadinamas savitvarka. Jos tikslas – padėti žurnalistui išvengti klaidų žurnalistinėje kūryboje, o jas padarius, pripažinti, kad jų yra, ir jas ištaisyti. Taip pat savitvarka žurnalistui padeda išlikti tiksliai ir sąžiningu savo auditorijai – skaitytojui, klausytojui, žiūrovui.

Savitvarkos jokių būdu negalima painioti su valstybės institucijomis, kurios taip pat siekia, kad viešojoje erdvėje nebūtų etikos pažeidimų. Taigi vienas pagrindinių reikalavimų savitvarkai yra jos visiškasis nepriklausomumas, atskyrimas nuo valstybės. Žiniasklaidos tyrinėtojai pabrėžia dar vieną savitvarkos prigimties aspektą. Tai būtinoji sąlyga, kodėl savitvarkos negalima tapatinti su cenzūra, mat savitvarkos institucijos tiesiogiai nesikiša į žiniasklaidos priemonės kuriamą turinį. Pavyzdžiui, redakcijai sprendžiant, kokią pasirinkti temą ar pašnekovą.

Tai vidinis priežiūros institutas, atliekantis savęs patikrinimo ir disciplinavimo funkciją. Juk reikia tik prižiūrėti, kaip laikomasi normų, kurios yra aiškiai apibrėžtos profesinės gildijos etikos dokumentuose.

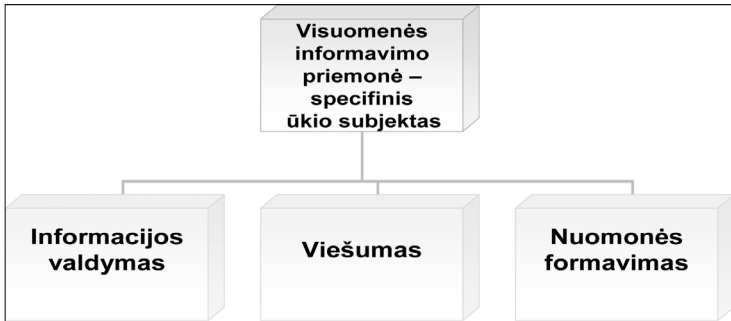
Vengrų rašytojas, žurnalistas ir žmogaus teisių ekspertas Miklošas Haraštis tarptautiniame *Žiniasklaidos savitvarkos vadove* teigia, jog savitvarka nėra cenzūra. Savitvarka, pasak autoriaus, tai minimalūs principai, susiję su etika, tikslumu, asmens teisėmis ir pan.¹ Būtent šių principų turi būti laikomasi visiškai išlaikant redakcinę laisvę, sprendžiant ką publikuoti ir kokias nuomones skleisti.

1. Kodėl reikalinga žiniasklaidos savitvarka?

Pirmiausia pati žiniasklaida (visuomenės informavimo priemonės) yra labai specifinis ūkio subjektas, turintis itin svarbių aspektų, darančių tiesioginę įtaką visuomeniniams socialiniams santykiams. Šio subjekto veikla išsiskiria informacijos valdymu, viešumu (informacijos viešinio galimybė) ir nuomonės formavimu (Pav. 1). Taigi veiklos specifi-

¹ HARASZTI, Miklos. *The Media Self Regulation Guidebook*. Vienna, 2008, p. 12.

ka lemia būtinybę laiduoti savitvarkos institutus, kurie siektų skaidrios veiklos ir, žinoma, būtų tam tikras socialiai atsakingo verslo subjekto garantas. Tuomet kyla klausimas, kas turėtų pasirūpinti, kad šiame verslo sektoriuje, t. y. žiniasklaidoje, veiktų savitvarka. Ar tai valstybės, visuomenės narių, ar pačių žiniasklaidos verslo atstovų, žiniasklaidos darbuotojų rūpestis?

1 paveikslas. Žiniasklaida – specifinis ūkio subjektas

Šaltinis: sudaryta autorės

Žiniasklaidos specialistai, tyrinėjantys etikos problemas ir jų sprendimo būdus, išskiria kelias priežastis, kodėl savitvarka turėtų būti patrauklesnė už valstybės institucijų kontrolę ar griežtą teisinį reglamentavimą.

Pirmoji ir pagrindinė priežastis yra ta, kad per bet koki įstatyminį reguliavimą galėtų būti daroma įtaka žiniasklaidos turiniui. Taigi **savitvarka gali apsaugoti redakciją ir žurnalistą nuo politikų kišimosi į žiniasklaidos turinį.**²

Kita ne mažiau svarbi priežastis – tai žurnalistikos, kaip profesijos, išskirtinumas, profesinės veiklos specifika. Žurnalistinėje vei-

² INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF COMMUNICATION. [interaktyvus] Žiūrėta 2014 06 05. Prieiga per internetą: <http://www.communicationencyclopedia.com/public/tocnode?query=self+regulation&widen=1&result_number=1&from=search&fuzzy=0&type=std&id=g9781405131995_yr2011_chunk_g978140513199524_ss30-1&slop=1>.

kloje pasitaiko atvejų, kai neįmanoma vadovautis vien tik bendrosios teisės normomis. Šioje profesinėje veikloje etinis jos aspektas gali būti aukščiau teisės reguliavimo normos. Pavyzdžiui, dauguma žurnalistų įsitikinę, kad šaltinio paslapties išsaugojimas morališkai yra gerokai svarbiau nei teisėjų nurodymai atskleisti šaltinį.

Žiniasklaidos tyrinėtojas Chrisas Frostas atkreipia dėmesį į tai, kad praktikoje dažnai pasitaiko atvejų, kai atsiranda priešara tarp teisės ir žurnalistinės etikos normų. Ch. Frostas rašo: „Tai reiškia, kad, kai vyksta konfliktai tarp teisės ir profesinės praktikos, dažniausiai teisei tenka viršenybė. [...] Vis dėlto dauguma žurnalistų mano, kad išsaugoti šaltinio paslaptį yra svarbiau nei įvykdyti teisėjų nurodymą – atskleisti šaltinį.“³

Būtent profesinio kodekso nuostatos pirmiausia ir gina informacijos šaltinį bei garantuoja jo apsaugą. Tokia nuostata įtvirtinta ir Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso (toliau – Kodekso) 15 straipsnio 2 dalyje, kur tiesiogiai teigiama: „Jeigu informacijos šaltinis prašo išlaikyti jo vardą paslapyje, žurnalistas ir viešosios informacijos rengėjas neturi teisės jos atskleisti“. Pažymėtina, kad Kodekso 15 str. 3 d. įtvirtinta ir žurnalistų bei viešosios informacijos rengėjų atsakomybė už atsisakymą atskleisti informacijos šaltinį: „Tokiu atveju žurnalistas ir viešosios informacijos rengėjas prisiima teisinę ir moralinę atsakomybę už skelbiamą informaciją“.

Lietuviškoje žurnalistikos praktikoje turime ne vieną atvejį, kai žurnalistams teko spręsti tam tikrą konfliktą tarp teisės ir profesinės etikos, kada teismo sprendimu jie buvo įpareigoti atskleisti informacijos šaltinį⁴. Žinoma, pasitelkus teisinį mechanizmą, viršenybė teko teisei, nes abiem atvejais žurnalistai teismo buvo įpareigoti atskleisti savo informacijos šaltinį. Vis dėlto efektyviai veikiant savitvarkai visų pirma turėtų būti paisoma žiniasklaidos etinių principų, o asmuo, gavęs informaciją visuomenės informavimo priemonei, vadovaudamasis

³ FROST, Chris. Journalism Ethics and Regulation. Edinburgh, 2000 p. 110.

⁴ VAT 2011-11-02 nutartis baudžiamojoje byloje STT v Lavaste; VAT 2012-08-06 nutartis baudžiamojoje byloje STT v Lekavičius.

Kodekso nuostatomis, privalėtų būti priimti tiek moralinę, tiek teisinę atsakomybę.

Trečioji priežastis, kodėl savitvarka patrauklesnė už valstybės priežiūros institucijas, tai žiniasklaidos priemonės auditorija. Savitvarka geriau nei įstatyminis reguliavimas padeda palaikyti ryšį su auditorija ir nustato tam tikrą žiniasklaidos priemonės santykį su ja.

***Istorinis ekskursas.** Manytume, kad santykio su auditorija siekis ir buvo pirmųjų savitvarkos institucijų, atsiradusių XIX amžiaus pabaigoje Vakarų Europos valstybėse, tikslas.*

Pavyzdžiui, Švedijos žurnalistų klubas, kurį sudarė žurnalistai, laikraščių redaktoriai, buvo įkurtas 1874 m. O po dvidešimt šešerių metų, 1900 m., siekiant išgirsti skundus apie laikraščius, buvo įsteigtas spaudos tribunolas. Netgi prieš tai Švedija neformaliai sprendė skundus.⁵ Tokį ankstyvą žiniasklaidos savitvarkos sistemos kūrimosi rezultatą šiandieną galėtume vertinti kaip pamatą tų šalių žiniasklaidos skaidrumui ir laisvei.

Organizacijos „Reporteriai be sienų“ duomenimis,⁶ pirmoje vietoje pagal spaudos laisvės indeksą jau ketveri metai yra Suomija, toliau seka Nyderlandai ir Norvegija, Švedija užima 10 vietą iš 180 tirtų pasaulio šalių.

Apskritai siekiant išsiaiškinti, kodėl reikalinga žiniasklaidos savitvarka, reikėtų prisiminti pagrindines žurnalistikos funkcijas: stebėjimas, informavimas, nuomonės formavimas etc. Čia išslyta ir misijos klausimas. Tai tarnystė visuomenei, dalyvavimas visuomenės gyvenime kaip nepriklausomam veikėjui; visuomenės aprūpinimas įvairiomis nuomonėmis. Norint informuoti visuomenę, būtina, kad ji pasitikėtų žiniasklaida. Kai žiniasklaida pati save reguliuoja, auditorija mato, kad

⁵ FROST, Chris. Journalism Ethics and Regulation. Edinburgh, 2000 p. 173.

⁶ Freedom of the Press 2014. In *Reporters without bord.org* [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 10 11. Prieiga per internetą: <http://rsf.org/index2014/en-index2014.php#>

redakcija pati siekia skaidrumo, stengiasi informaciją rinkti etiškais būdais, savo veikloje siekia objektyvumo, vengia klaidų, o suklydusi, jas taiso. Šioje vietoje derėtų prisiminti Josepho Pulitzerio mintį, kad *laikraštis be aukštų etinių, dorovinių ir moralinių idealų ne tik praranda savo išskirtinę galimybę tarnauti visuomenei, bet gali tapti didžiule grėsme tos visuomenės dabarčiai ir ateičiai.*

Labai svarbu, kad žiniasklaidos savitvarkos institucijų sprendimai gali auditorijai padėti apsispręsti ir suvokti, kokiais naudotis žiniasklaidos kanalais (priemonėmis). UNESCO parengtoje studijoje apie žurnalistų profesionalumą ir savitvarką teigiama, kad savitvarka būtina tiek žurnalistams, kuriems ji padeda palaikyti aukštus standartus, tiek ir visuomenei, kuri dėl savitvarkos gali naudotis atsakingos žiniasklaidos priemonėmis⁷.

Nagrinėjant žiniasklaidos teisę dalyvauti visuomenės gyvenime kaip išskirtiniam, nepriklausomam veikėjui, kuris savo veikimu nustato tam tikrus ryšius tarp įvykių ar institucijų ir auditorijų, atsiranda **dar viena priežastis, dėl kurios būtina savitvarka. Tai demokratinio proceso palaikymas.** Skaidri ir etiška žiniasklaida ne tik padeda gauti įvairią ir kritišką informaciją, bet yra ir vienas iš demokratijos garantų. UNESCO ekspertai apibendrina: „Laisva žiniasklaida yra laisvos demokratinės visuomenės ramstis. Savitvarka yra gyvybiškai svarbi žiniasklaidai, nes žiniasklaida laikoma demokratijos sergėtoja. Jei asmuo arba organizacija turi tikslą apsaugoti kitus žmones ir nacionalines vertybes, tai tokios institucijos privalo turėti ir aukštus moralinius išipareigojimus. Už šių moralinių išipareigojimų laikymąsi turėtų būti atsakinga savitvarka, kuriai įtakos nedaro nei valstybė, nei jokios kitos kontrolės institucijos.“⁸

Žurnalistikos funkcija – visuomenės informavimas dirbant su šaltiniais, pateikiant kuo įvairesnių nuomonių žiniasklaidoje – suponuoja dar vieną priežastį, kodėl reikalinga savitvarka. Žurnalistai, siekdami pateikti visuomenei įvairią ir nešališką informaciją, turi patys įsitikinti, kad tą informaciją renka etiškais būdais. Todėl savitvarka žurnalistams

⁷ UNESCO. Professional journalism and self – regulation. France. 2011, p. 17.

⁸ Ibid.

padeda kontroliuoti patiems save, rasti sprendimus dviprasmiškose situacijose, priimti bendrus redakcinius sprendimus. UNESCO ekspertų išleistame leidinyje nurodama, kad **savitvarka saugo žurnalistų teises, leidžia jiems išlikti nepriklausomais, objektyviais ir apsaugotais nuo profesinių klaidų.**⁹

Apibendrinant, galima būtų teigti, kad žiniasklaidos savitvarka reikalinga:

1. Demokratijos palaikymui;
2. Padeda pačiai žiniasklaidai kontroliuoti save;
3. Kelia visuomenės pasitikėjimą žiniasklaida;
4. Iš esmės prisideda prie kokybiškos žiniasklaidos.

2. Savitvarkos institucijų modeliai

Vieningo modelio, kokia turėtų būti savitvarkos institucijos sudėtis, finansavimas ir sankcijos už pažeidimus, nėra. Pasaulinėje praktikoje galima aptikti tris modelius:

1. Savanoriškas;
2. Savanoriškas, tačiau turintis įstatymo galią;
3. Įstatyminis tribunolas¹⁰.

Savanoriškas modelis. Šiuo atveju savitvarkos institucija dažniausiai atlieka ne tik skundų nagrinėjimo, bet ir šviečiamąją funkciją.

Šis būdas patrauklus dėl to, kad yra visiškai atskirtas nuo valstybės, tačiau savanoriškų reguliavimo organų sprendimai dažniausiai tėra įspėjamojo pobūdžio. Ch. Frostas pabrėžia, kad vienintelė galia, kuria disponuoja šios institucijos, tėra paprašyti laikraščių ar transliuotojų, kad šie publikuotų institucijos sprendimus. Vadinas, pastebi tyrėjas, redakcijos vietoje publikacijų turi spausdinti kritiką apie save.¹¹

Savanoriškas, turintis įstatymo galią, modelis. Tuo atveju institucija dažniausiai tik nagrinėja skundus, bet neatlieka šviečiamosios funkcijos. Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad įstatymai įpareigoja vykdyti

⁹ Ibid, p. 19.

¹⁰ FROST, Chris. Journalism Ethics and Regulation. Edinburgh, 2000, p. 103–104.

¹¹ Ibid.

šios institucijos sprendimus. Ch. Frosto manymu, spaudimo elementas ir žurnalistų teisė skųsti sprendimą yra šios modelio stiprybė, kurios neturi pirmasis – savanoriško reguliavimo modelis.¹²

Įstatyminis tribunolas. Tai toks savitvarkos modelis, kai sprendimo priėmimas visiškai atiduodamas įstatymams. Taip iš esmės labiausiai nukrypstama nuo pagrindinio savitvarkos principo, savanoriškumo.

Šio modelio institucijų sprendimų nevykdymas gali užtraukti teisinę atsakomybę, nes tokių savitvarkos institucijų priimti sprendimai privalo būti paskelbti, o juos panaikinti gali tik teismas¹³. Vadovaujantis Ch. Frosto modelių sistema ir nagrinėjant kitus šių modelių skirtumus, galima būtų išskirti pagrindinius elementus, lemiančius jų pobūdį. Tai savitvarkos institucijų finansavimas, sudėtis, sankcijos (1 lentelė).

1 lentelė. Žiniasklaidos savitvarkos institucijų modeliai pagal Ch. Frostą¹⁴

Modelio pobūdis	Finansavimas	Sudėtis	Sankcijos
Savanoriškas	Savanoriškos žiniasklaidos subjektų lėšos	Arba tik žiniasklaidos atstovai, arba žiniasklaidos atstovai kartu su visuomenės atstovais	Moralinio pobūdžio (už sprendimo neskelbimą nėra jokių sankcijų).
Savanoriškas, turintis įstatymo galią	Valstybės biudžeto lėšos	Visuomenės atstovai ir žiniasklaidos ekspertai	Teisinės (vykdyti sprendimą įpareigoja įstatymai, tačiau galima prašyti, kad skundas būtų nagrinėjamas dar kartą).
Įstatyminis tribunolas	Valstybės biudžeto lėšos	Tik žiniasklaidos ekspertai, tačiau gali būti ir visuomenės atstovų	Teisinės (skelbti sprendimą įpareigoja įstatymai, o atšaukti sprendimą gali tik teismas).

Šaltinis: sudaryta autorės

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid

2.1. Savitvarkos institucijų rūšys ir funkcijos

Institucijas, atsakingas už žiniasklaidos savitvarką, galima būtų suskirstyti į dvi rūšis. Vienos prižiūri visą šalies žiniasklaidą, kitos – konkrečią žiniasklaidos priemonę, kadangi yra sukurtos pačios žiniasklaidos priemonės darbuotojų valia.

Pasaulinėje praktikoje dažniausiai tokia pareigybė redakcijoje vadinama ombudsmenu. Tai naujienų ombudsmenas, kitaip tariant, skaitytojų, žiūrovų arba klausytojų redaktorius. Ombudsmenas yra atsakingas tik už konkrečią žiniasklaidos priemonę.

Priešingai spaudos (žiniasklaidos) tarybai, didžioji dalis ombudsmenų dirba tik vienai žiniasklaidos priemonei. Jie palaiko ryšį tarp žiniasklaidos priemonės personalo ir jos vartotojų (skaitytojų, žiūrovų ar klausytojų), priima jų komentarus, skundus ir stengiasi išspręsti nesutarimus tarp dviejų pusių¹⁵. Tokia praktika populiaru Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje. Iš Baltijos šalių vienintelė Estija jau septyneri metai turi visuomeninio transliuotojo ombudsmeną Tarmu Tammerką, kuris 2014 metų vasarą išrinktas pasaulinės Naujienų ombudsmenų organizacijos¹⁶ pirmininku.

Organizacijos, stebinčios visos šalies žiniasklaidos veiklą, nagrinėjančios pažeidimus ne teisiniu keliu, taip pat yra savitvarkos institucijos. Jos vertina ir nustato tam tikrus santykius tarp žiniasklaidos laisvės (saviraiškos) teisės ir asmenų, naudojančių žiniasklaidą, teisių¹⁷. Tačiau jų veikimo ribos ir principai skiriasi nuo redakcijose veikiančio ombudsmeno veiklos, nors abu šie savitvarkos institutai savo veiklą grindžia profesinio etikos kodekso nuostatomis.

Vis dėlto profesinio etikos kodekso sukūrimas – tėra pirmasis žingsnis žiniasklaidos savitvarkos link. Šio dokumento sukūrimas dar nereiškia, kad žiniasklaidos priemonės jo laikysis vien dėl to, kad supranta,

¹⁵ HARASZTI, Miklos. *The Media Self Regulation Guidebook*. Vienna, 2008, p. 69.

¹⁶ ONO – (organization of News ombudsmen, angl.) vienija 27 pasaulio valstybių žiniasklaidos priemonių ombudsmenus.

¹⁷ HARASZTI, Miklos. *The Media Self Regulation Guidebook*. Vienna, 2008, p. 36.

jog privalo nenusižengti tam tikroms normoms. Todėl sukūrus dokumentus, kuriuose įtvirtinami profesiniai standartai ir pagrindinės garbingo elgesio normos, būtinos ir institucijos, kurios prižiūrėtų, kaip šių normų laikomasi. Žiniasklaidos ekspertas Ognianzas Zlatevas išskiria tokias žiniasklaidos savitvarkos institucijų funkcijas¹⁸:

1. Priimti skundus;
2. Tikrinti, ar yra pažeistas etikos kodeksas;
3. Kuo išsamiau išnagrinėti pažeidimus;
4. Tarpininkauti tarp skundo pateikėjo ir žiniasklaidos priemonės;
5. Pateikti nešališkus sprendimus dėl pažeidimų;
6. Atrinkti žiniasklaidą, nesilaikančią etikos normų;
7. Išlaikyti skaidrumą ir viešumą, priimant sprendimą;
8. Aiškinti žiniasklaidai etikos kodekso ypatumus;
9. Tobulinti etikos kodekso reikalavimus;
10. Nustatyti žurnalistikos standartus;
11. Saugoti žiniasklaidos laisvę.

Žiniasklaidos ekspertai mano, kad nors teismai vadovaujasi teise, tačiau demokratinėje visuomenėje žiniasklaida turi būti laisva nuo politinio ar teisinio kišimosi. Todėl tokiu atveju, pasak ekspertų, efektyvu, kai žiniasklaida sutinka pati save prižiūrėti arba suteikia savireguliacijos funkciją nepriklausomoms institucijoms.¹⁹

2.2. Savitvarkos institucijų struktūra, finansavimas ir sankcijos

Valstybėse, kuriose veikia žiniasklaidos savitvarka, kuriant institucijas, dažnai kyla klausimų dėl to, kokia turėtų būti šių institucijų struktūra ir finansavimas, kokios sankcijos turėtų būti taikomos žiniasklaidos priemonėms už pažeidimus.

Daugiausia diskusijų kelia klausimas, kas turėtų dirbti savitvarkos institucijose. Dominuoja žiniasklaidos atstovai, profesionalūs žurnalistai, prodiuseriai, teisininkai, visuomenės atstovai. Dažniausiai nesuta-

¹⁸ UNESCO. Professional journalism and self – regulation. France. 2011, p. 20.

¹⁹ Ibid, p. 36.

riama dėl to, ar žurnalistas, dirbantis žiniasklaidoje, gali išlikti objektyvus nagrinėdamas pažeidimus.

Tačiau oponentai teigia, kad teisininkams ar visuomenės atstovams sunku suprasti ir taip pat objektyviai vertinti specifinius, vidinius žiniasklaidos procesus. Atskaitingos žiniasklaidos idėjos puoselėtojas, prancūzų mokslininkas C. J. Bertrandas nurodo, kad žiniasklaidos kokybės kontrolės procese nerekomenduojamas teisininkų dalyvavimas, taip pat nuo šio proceso, mokslininko įsitikinimu, turėtų būti visiškai nusišalinusi valstybė²⁰. Manoma, kad visa tai ir turėtų suaktyvinti tikrąjį žiniasklaidos saviregulavimo procesą. Tačiau, ko gero, šio klausimo sprendimą lemia šalių istorinis ir kultūrinis kontekstas. Pavyzdžiui, Skandinavijos valstybių savitvarkos institucijose dirba ir specialistai, ir visuomenės atstovai, ir teisininkai.

Dar vienas aktualus klausimas, keliantis aštrias diskusijas, tai savitvarkos institucijų finansavimas. Jeigu savitvarkos institucijų siekiamybė yra kuo didesnis nepriklausomumas, tai ir finansavimas turėtų būti kuo labiau nepriklausomas. Vienas iš siūlymų, sprendžiant šią problemą, yra tas, kad savitvarkos institucijos būtų finansuojamos pačių žiniasklaidos priemonių. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje veikia Spaudos skundų komisija, kurią finansuoja laikraščiai ir žurnalų industrija, tačiau komisija veikia nepriklausomai. Laikraščiai ir žurnalai moka metinį mokesį Spaudos standartų tarybai, taip pat nepriklausomai organizacijai, įkurtai 1974 m. Ši sistema garantuoja Spaudos skundų komisijai nuolatinį finansavimą ir užtikrina skaidrumą, nes pinigų už komisijos veiklą moka daug narių, o ne vienas juridinis asmuo. Spaudos skundų komisija iš valdžios jokio finansavimo negauna, todėl ir yra visiškai nepriklausoma²¹.

Vis dėlto kyla abejonių, ar ta nepriklausoma institucija nebijos prarasti finansavimo, jeigu vienai ar kitai žiniasklaidos priemonei paskelbs

²⁰ BERTRAND, Claude Jean. *Media ethics & accountability systems*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 2000, p. 108.

²¹ In *pcc.org.uk* [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 03 05. Prieiga per internetą: <<http://www.pcc.org.uk/>>

nepalankų sprendimą. Už savitvarką atsakingos institucijos veikla paprastai finansuojama iš ją sudarančių organizacijų skiriamų lėšų. Išimti sudaro Švedijos ir Danijos spaudos tarnybos, į kurių biudžetą patenka ir žiniasklaidos etikos pažeidėjų (žiniasklaidos priemonių) baudos. Štai, tarkim, Kanadoje prie savitvarkos institucijų veiklos finansavimo prisideda ir į šias institucijas besikreipiantys pareiškėjai. Skundus pateikęs asmenys privalo apmokėti visas išlaidas, susijusias su skundo nagrinėjimu. Tad tokia nepriklausomos savitvarkos ekonominė pusė.

Sankcijos, kurias savitvarkos institucija skiria žiniasklaidos priemonėms už etikos pažeidimus, gali būti įvairios. Nuo baudos iki įpareigojimo viešai paskelbti sprendimą. Tai irgi yra bendro susitarimo klausimas. Suprantama, kad sankcijos poveikumas taip pat priklauso nuo kelių veiksnių. Ko gero, profesinio elgesio normų pažeidėjams būtų paprasčiau mokėti baudas nei pripažinti, kad savo veikloje nusižengė etikai. Kita vertus, jei baudos gali sudrausminti ar net sužlugdyti nedideles vietines redakcijas, tai jos niekad nebus efektyvios didžiules pajamas gaunantioms žiniasklaidos priemonėms.

3. Žiniasklaidos savitvarkos Lietuvoje problematika

Beveik du dešimtmečius (1996-2014) mūsų šalyje už savitvarką buvo atsakinga Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija (toliau – LŽLEK), kuri savo veiklą grindė Žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso nuostatomis²².

Pagal šiame straipsnyje įvardytus žiniasklaidos savitvarkos modelius iki šiol Lietuvos žiniasklaidos savitvarkos sistemą būtų galima priskirti antrajam – savanoriškam, tačiau turinčiam įstatymo galią savitvarkos institucijų modeliui. Mat LŽLEK kaip savitvarkos institucijos²³ veikla

²² Pirmasis Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas buvo priimtas 1996 metais. Dabar galioja 2005 metais priimtas Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas, kurio projektą parengė Seimo nutarimu sudaryta darbo grupė, vadovaujama Žurnalistų etikos inspektorius R. Gudaitis.

²³ Plačiau apie LŽLEK kaip kolegialią savitvarkos instituciją – Mažylė, Jolanta. *Professional journalism and self-regulation in Lithuania*. In *International Journal of Arts and Commerce*, 2014, vol. 3, No. 8, p. 31–48.

buvo įtvirtinta Visuomenės informavimo įstatyme²⁴. Be to, jos veiklai buvo skiriamos lėšos iš VŠĮ *Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo*, kuris buvo finansuojamas iš valstybės biudžeto. Tačiau įstatymo leidėjui 2014 m. lapkričio 25 d. priėmus Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3,31,41,43,46,49,50 pakeitimo ir įstatymo papildymo 46 (1) straipsniu įstatymą²⁵, iš esmės pakeisti žiniasklaidos savitvarkos institucionalizavimo, struktūros ir finansavimo principai.

Pagal naująją Visuomenės informavimo įstatymo redakciją reikia laukti ir naujo dokumento, reglamentuojančio visuomenės informavimo rengėjų ir skleidėjų etiką, kuri įstatymų leidėjai pavadino **Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodeksu**²⁶.

Šių Visuomenės informavimo įstatymo pataisų esmė yra ta, kad nuo 2015 m. sausio 1 d. Kodekso nuostatų laikymąsi turės užtikrinti Visuomenės informavimo etikos asociacija (toliau – Asociacija), kurią sudarys 7 organizacijos, vienijančios viešosios informacijos rengėjus, skleidėjus ir žurnalistus ir kurių veiklai taikomos Kodekso normos. Tai Lietuvos Žurnalistų sąjunga, Lietuvos žurnalistų draugija, Interneto žiniasklaidos asociacija, Lietuvos radijo ir televizijos asociacija, Regioninių televizijų asociacija, Lietuvos kabelinės televizijos asociacija, Nacionalinė rajonų ir miestų laikraščių leidėjų asociacija.

3.1. Komisijos formavimo nuostatos, funkcijos

Būtent Asociacija iš savo narių formuos Visuomenės informavimo etikos komisiją (toliau – VIEK; Komisija). Joje trejų metų kadencijai turėtų būti deleguota po vieną iš atstovų iš organizacijų, sudarančių

²⁴ Galiojusiame iki 2015 metų sausio 1 d.

²⁵ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49, 50 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 46¹ straipsniu įstatymas. Teisės aktų registras, 2014-12-04, Nr. 2014-18935.

²⁶ Šio įstatymo 3 str. 2 dalyje pasakyta, jog *viešosios informacijos rengėjai, skleidėjai, žurnalistai ir leidėjai savo veikloje [...] laikosi profesinės etikos normų, Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso (toliau – Kodeksas) nuostatų [...]*.

Asociaciją. Vadinasi, Visuomenės informavimo etikos komisijos sudėtis lyginant su iki šiol veikusia LŽLEK sumažėja kiek daugiau nei pusiau.

Be to, įstatymas numato tam tikrus kvalifikacinius reikalavimus Komisijos nariams. Visuomenės informavimo įstatymo 46¹ str. 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad Komisijos nariu gali būti asmuo, turintis tik aukštąjį universitetinį išsilavinimą ir 5 metų veiklos patirtį visuomenės informavimo srityje. Turbūt net negali kilti abejonų, kad tai pozityvus žingsnis tarp gausių Visuomenės informavimo įstatymo pataisų, teikiantis vilčių, kad, siekiant kokybiškesnės žiniasklaidos, ateityje bus pakoreguoti kvalifikaciniai reikalavimai patiems viešosios informacijos rengėjams – žurnalistams. Bent universitetinio išsilavinimo aspektu.

Įstatyme gerokai išplėstos ir Komisijos funkcijos. Būtent Visuomenės informavimo įstatymo 46¹ str. 3 dalyje, be trijų pagrindinių funkcijų, kurias pastaruoju metu atliko LŽLEK, numatyta, kad Visuomenės informavimo etikos komisija įstatymo leidėjo įpareigojama glaudžiai bendradarbiauti su valstybės įstaigomis ir institucijomis siekiant užtikrinti visuomenės raštingumo naudojantis visuomenės informavimo priemonėmis plėtrą, informacijos kritinio vertinimo ir analizės principų sklaidą (2 lentelė).

Tai opi šių dienų aktualija, todėl sveikintina, kad žiniasklaidos raštingumo reikalų, jei ne sprendimo, tai bent koordinavimo, imamasi valstybės lygmeniu.

Papildytas ir pataisytas Visuomenės informavimo įstatymas Komisijos funkcijoms priskiria ir pareigą organizuoti renginius visuomenės informavimo srities profesinės etikos klausimais, dalyvauti įgyvendinant valstybės institucijų strateginio planavimo programas bei veiklos planus. Taigi naujai Komisijai veiklą funkcinė prasme nemažai. Ar visa tai įmanoma įgyvendinti 7 narių Komisijai, klausimas retorinis. Tačiau turint mintyje, kad ši Komisija yra Visuomenės informavimo etikos asociacijos kolegialus organas, priimantis Asociacijos sprendimus, galima numanyti, jog realizuojant Komisijos funkcijas, į pačią jos veiklą bus įtraukiama daugiau Asociacijos atstovų, pasitelkiami žiniasklaidos ekspertai.

2 lentelė. LŽLEK ir VIEK funkcijos

Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos komisija	Visuomenės informavimo etikos komisija
<p>1. Rūpinasi žurnalistų profesinės etikos ugdymu;</p> <p>2. Nagrinėja profesinės etikos pažeidimus, kuriuos padarė žurnalistai, viešosios informacijos rengėjai ar jų dalyvių paskirti atsakingi asmenys informuodami visuomenę;</p> <p>3. Nagrinėja žurnalistų ir viešosios informacijos rengėjų ar leidėjų tarpusavio ginčus dėl Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso pažeidimų.</p>	<p>1. Rūpinasi viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų profesinės etikos ugdymu;</p> <p>2. Nagrinėja profesinės etikos pažeidimus, kuriuos padarė viešosios informacijos rengėjai ar skleidėjai informuodami visuomenę;</p> <p>3. Nagrinėja asmenų skundus dėl viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų veiklos, galimai pažeidus Kodekso nuostatas, taip pat nagrinėja viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų tarpusavio ginčus dėl Kodekso pažeidimų;</p> <p>4. Bendradarbiaudama su valstybės įstaugomis ir institucijomis užtikrina visuomenės raštingumo naudojantis visuomenės informavimo priemonėmis plėtrą, informacijos kritinio vertinimo ir analizės principų sklaidą;</p> <p>5. Organizuoja renginius visuomenės informavimo srities profesinės etikos klausimais, dalyvauja įgyvendinant valstybės institucijų strateginio planavimo programas, veiklos planus.</p>

Šaltinis: sudaryta autorės

3.2. Komisijos darbo organizavimas, finansavimas, sprendimų paskelbimas

Pažymėtina, kad ir LŽLEK, ir Visuomenės informavimo etikos komisija dirba pagal Komisijos patvirtintą darbo reglamentą. Tik Komisijos pirmininkas renkamas trejų metų kadencijai (LŽLEK nariai pirmininką rinkdavo iš savo narių vieneriems metams). Įstatymas numato, kad į Vi-

suomenės informavimo etikos komisiją, kaip ir į LŽLEK, gali kreiptis visi suinteresuotieji asmenys.²⁷

Įstatymo nuostata dėl Komisijos sprendimų paskelbimo tvarkos liko panaši, tik šiek tiek patikslinta ir sugriežtinta etikos pažeidėjui. Visuomenės informavimo įstatymo 46¹ str. 6 dalyje numatyta, kad Komisijos sprendimai dėl profesinės etikos ar kitų pažeidimų turi būti skelbiami nedelsiant tose pačiose visuomenės informavimo priemonėse, kuriose Komisija nustatė pažeidimus, ir tokia pat kaip ir Visuomenės informavimo įstatymo 44 str. nustatyta paneigimo tvarka. Tačiau jeigu viešosios informacijos rengėjas ir(ar) skleidėjas per 2 savaites nepaskelbia Komisijos sprendimo dėl profesinės etikos ar kitų pažeidimų savo visuomenės informavimo priemonėje, Komisijos sprendimas dėl profesinės etikos ar kitų pažeidimų turi būti paskelbiamas per Lietuvos nacionalinio radijo pirmąją programą. Tokia tvarka buvo nustatyta ir iki šiol, bet dabar įstatyme įtvirtinta nuostata, kad *tokio sprendimo paskelbimo išlaidas apmoka* viešosios informacijos rengėjas ir (ar) skleidėjas, dėl kurio šis sprendimas buvo priimtas.

Pažymėtina, kad Komisijos veikla finansuojama iš Visuomenės informavimo etikos asociacijos lėšų, kurios skiriamos Asociacijos visuotinio narių susirinkimo sprendimu, o pati Komisija įstatymu yra įpareigota kiekvienais metais iki kovo 31 dienos viešai paskelbti praėjusių kalendorinių metų veiklos ataskaitą.

Taigi šios Visuomenės informavimo įstatymo pataisos iš esmės pakeitė savitvarkos institucijos modelį. Pagal finansavimą ir Komisijos sudėtį dabar turėsime savanorišką savitvarkos institucinį modelį, tačiau pagal sankcijas jis lieka savanoriškas, turintis įstatymo galią.²⁸

²⁷ Dabar advokatai, atstovaujantys žiniasklaidos priemonėms, pradėjo kelti klausimą, ką gi apima terminas *Visi suinteresuotieji asmenys*. Yra nuomonių, kad šiai grupei gali priklausyti tik asmenys, konkrečiai susiję su paskelbta informacija žiniasklaidos priemonėje. Tačiau oponentai mano, kad, kalbant apie visuomenės informavimo etiką, *suinteresuotieji asmenys* yra platesnė sąvoka, apimanti piliečius, kurie žiniasklaidoje mato Kodekso normų pažeidimus. Autorė taip pat laikosi šios pozicijos.

²⁸ Vykdyti sprendimą įpareigoja įstatymai, tačiau galima prašyti, kad skundas būtų nagrinėjamas dar kartą.

4. Kaip žurnalistai supranta ir vertina žiniasklaidos savitvarką?

Tai pagrindinis 2014 m. birželio mėnesį atliktos Lietuvos žurnalistų sąjungos narių apklausos (N=60) tikslas.

4.1. Respondentų charakteristika ir apklausos organizavimas

Apklausoje dalyvavo Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Marijampolės nacionalinių ir regioninių, miestų redakcijų darbuotojai. Visi respondentai – Lietuvos žurnalistų sąjungos nariai.

Respondentų lytis ir amžius. Iš 60 apklausoje dalyvavusių respondentų – 20 vyrų ir 40 moterų. Amžiaus vidurkis – 49 metai. Vyriausias amžiumi respondentas – 68 metų, jauniausias – 21 metų.

Respondentų išsilavinimas. 60 proc. respondentų teigė baigę Vilniaus universitete žurnalistikos vientisąsias²⁹ arba žurnalistikos magistro studijas, 17 proc. apklausos dalyvių įgiję žurnalistikos, lietuvių filologijos, istorijos bakalauro kvalifikacinį laipsnį, 23 proc. respondentų deklaravo turintys vidurinį išsilavinimą. Darbo patirties redakcijose stažo vidurkis – 24 metai.

Anketos buvo išdalintos respondentams redakcijose. Atsakyti į klausimus skiriama po 30 minučių. Anketą sudarė 14 uždarų ir 1 atviro tipo klausimas. Klausimai aprėpė visą spektrą aktualijų, susijusių su žurnalistinės etikos taikymu praktinėje žurnalistikos veikloje, bei stengiantis išsiaiškinti žurnalistų, priklausančių profesinei sąjungai, žiniasklaidos savitvarkos mechanizmo vertinimą.

Apklausos duomenys buvo apdoroti taikant aprašomosios statistikos metodus, statistinės programos įrangos paketą SPSS 13.0, Excel skaičiuoklę.

4.2. Rezultatų apžvalga ir išvados

Pirmuoju klausimu norėta išsiaiškinti, kaip respondentai supranta, kokios institucijos, veikiančios žiniasklaidos reguliavimo lauke, pri-

²⁹ Vientisosios 5 metų studijos prilyginamos magistro studijoms VU vykdytos iki 1995 m.

skirtinos savitvarkos institutams. 50 proc. respondentų nurodė, kad savitvarkos institucija yra Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija, 30 proc. atsakė, kad Žurnalistų etikos inspektorius, o 20 proc. – Lietuvos žurnalistų sąjunga. Taigi savitvarkos instituciją tiksliai įvardijo tik pusė apklaustos dalyvių.

Nors Visuomenės informavimo įstatymo 23 str. 1 dalyje nustatyta, kad viešosios informacijos rengėjas privalo turėti vidaus tvarkos taisykles ir (ar) vidaus kodeksą (identiška nuostata įtvirtinta ir Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso 65 str.), gauti duomenys³⁰ rodo, jog nei VII, nei Kodekso nuostatų šiuo klausimu nacionalinių, miestų ir regionų leidinių redakcijose nesilaikoma. Aptariamoje apklausoje 10 proc. respondentų teigė, jog jų regione/rajone yra žiniasklaidos priemonių, turinčių savo vidaus etikos kodeksą, tačiau 67 proc. apklaustos dalyvių į šį klausimą atsakė neigiamai, o 23 proc. respondentų atsakė: „Nežinau“.

Palyginus šiuos atsakymus su 2013 m. gruodžio–2014 metų vasario mėnesiais autorės atlikta regionų ir vietinės spaudos darbuotojų apklausa (N=120), galima teigti, kad rezultatai labai panašūs. Tik šioje apklausoje į klausimą dėl vidaus etikos kodekso redakcijose teigiamai atsakė 7 proc. respondentų. Apskritai apie tokio dokumento egzistavimą redakcijoje nežinojo 63 proc. regionų ir vietinės spaudos darbuotojų apklaustos dalyvių, o teigiančių, kad redakcijos tokio dokumento neturi, buvo 30 proc. apklausoje dalyvavusių žurnalistų.³¹

Tačiau reiktų atkreipti dėmesį, kad net 65 proc. respondentų mano, jog toks dokumentas redakcijoje reikalingas, tam nepritaria 17 proc. apklaustos dalyvių, 18 proc. šiuo klausimu neturi nuomonės. Vis dėlto minėta įstatymo nuostata galioja nuo 2006 metų (o Kodekso nuo 2005 metų) ir beveik 10 metų yra ignoruojama. Pasakytina, kad įstatymo ir Kodekso aspektu susidaro savotiškas paradoksas, kai dauguma žiniasklaidos priemonių savininkų, leidėjų ir redaktorių elementariai

³⁰ Straipsnio autorė žurnalistų apklausas atlieka nuo 2007 metų, ir šis klausimas nuolat pateikiamas kaip kontrolinis.

³¹ MAŽYLĖ, Jolanta. *Professional journalism and self-regulation in Lithuania*. In *International Journal of Arts and Commerce*, 2014, vol. 3, No. 8, p. 31–48.

nesilaiko šios nuostatos, o redakcijų darbuotojai į klausimą apie vidaus taisykles (kodeksą) kaskart reaguoja tarsi į naują žiniasklaidos savi-tvarkai tobulinti. Iš to galima daryti prielaidą, kad redakcijų darbuotojai nėra tinkamai susipažinę su Visuomenės informavimo įstatymu, taip pat ir Etikos kodeksu.

42 proc. respondentų teigia, kad savo regione/rajone yra susidūrę su akivaizdžiais žurnalistinės etikos pažeidimais, 58 proc. respondentų atsakė neigiamai. Atsakydami į kitą klausimą, su kuo tai susiję, 30 proc. apklausos dalyvių nurodė, kad, jų manymu, tokie pažeidimai naciona-linėje ir regionų spaudoje atsiranda *dėl rinkimų kampanijų*, 64 proc. mano, kad tokių pažeidimų priežastis yra *bendras šiuolaikinės žur-nalistikos žemas profesinės etikos lygis ir pigių sensacijų vaikymasis*, 6 proc. šiuo klausimu nuomonės nepareikšė. Palyginus šiuos atsakymus su autorės atlikta regionų ir vietinės spaudos darbuotojų apklausos duo-menimis³², galima teigti, kad rezultatai labai panašūs. Šioje apklausoje 34 proc. respondentų nurodė, kad etikos ir teisės normų pažeidimai regionų ir vietinėje žiniasklaidoje atsiranda dėl rinkimų kampanijų, o 58 proc. apklausos dalyvių pritarė teiginiui, kad tokių pažeidimų prie-žastis yra bendras šiuolaikinės žurnalistikos žemas profesinės etikos ly-gis ir pigių sensacijų vaikymasis³³.

Respondentų buvo teirautasi, kaip jie vertina regiono/rajono žinias-klaidos priemonių korektiškumą pateikiant informaciją apie regione/rajone vykstančius politinius įvykius, ekonomines, socialines proble-mas. 33 proc. apklausos dalyvių mano, kad korektiškumo laipsnis yra aukštas, 17 proc. vertina priešingai, įvardindami korektiškumą kaip žemą, tačiau 50 proc. respondentų apskritai nemato tokios problemos leidinyje, kuriame dirba (t.y. nacionaliniame, regiono, miesto).

60 proc. apklausos dalyvių manymu, savitvarkos institutai galėtų padėti efektyviau spręsti žiniasklaidos problemas, kurios atsiranda dėl valdžios ir redakcijų (žurnalistų) santykių. Tam nepritarė 23 proc. res-

³² Ibid.

³³ Ibid.

ponentų, o 17 proc. apklausoje dalyvavusių žurnalistų šiuo klausimu nuomonės neturėjo.

Teiraujantis, ar šalyje veikiantis žiniasklaidos priemonių savitvarkos mechanizmas pakankamai gerai veikia, teigiamai atsakė 45 proc. apklausos dalyvių, tam nepritarė 33 proc., o nuomonės šiuo klausimu nepareiškė 22 proc. respondentų.

Dėl neteisėtų veiksmų žiniasklaidos priemonės darbuotojo atžvilgiu į teismą kreiptųsi 70 proc. žurnalistų, į Žurnalistų sąjungą tokiu atveju ketina kreiptis 12 proc. respondentų, į Žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją - 10 proc. apklausos dalyvių, o į Žurnalistų etikos inspektoriatą tarnybą – tik 8 proc. žurnalistų.

Atsakymų analizė parodo, kad žurnalistai gana skeptiškai vertina tiek žiniasklaidos savitvarkos mechanizmą, tiek reguliavimo institutą, tiek profesinę sąjungą. Kadangi atsakymai ypač į pastarąjį klausimą rodo, kad žiniasklaidos reguliavimo ir savitvarkos institucijomis nelabai pasitikima, apklausos dalyvių buvo klausta, kaip jie vertintų hipotetinę galimybę įsteigti nepriklausomą, trečiųjų teismo institutą, kuris nagrinėtų žiniasklaidos bylas, susijusias su teisės ir etikos pažeidimais visuomenės informavimo priemonėje. Teigiamai į šį klausimą atsakė 48 proc. žurnalistų, tačiau pažymėtina, kad 32 proc. respondentų dėl tokio naujo darinio žiniasklaidos savitvarkos sistemoje neturėjo aiškios nuomonės, 20 proc. respondentų atsakė neigiamai.

Į atvirą klausimą, jei toks teismas įstatymu būtų įteisintas, kaip ir iš ko reikėtų formuoti jo sudėtį, kokių profesijų atstovai, respondentų nuomone, turėtų dalyvauti trečiųjų teismo sudėtyje, dauguma atsakė įvardydami autoritetingus, profesionalius žurnalistus, žurnalistikos mokslininkus, konkrečiai nurodydami Vilniaus universiteto Žurnalistikos institutą³⁴, visuomenės veikėjus – filosofus, rašytojus, istorikus, kurie dažnai pasisako viešojoje erdvėje.

Apklausos dalyvių buvo klausama, ar reikėtų redakcijose darbuotojo (etato skiriamo žiniasklaidos priemonės ombudsmeniui), kuris

³⁴ Pažymėtina, kad 60 proc. respondentų teigė baigę žurnalistikos vientisąsias arba žurnalistikos magistro studijas Vilniaus universitete.

nagrinėtų skaitytojų skundus, pretenzijas dėl publikacijų žiniasklaidos priemonėje. Teigiamai į šį klausimą atsakė 45 proc. respondentų, tačiau dėl tokios pareigybės redakcijoje prieštaravo 33 proc. respondentų, neturėjo nuomonės šiuo klausimu – 22 proc. apklausos dalyvių. Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nuo 2007 metų atsirado ryškių pokyčių dėl žurnalistų supratimo ir pozicijos, ar reikia redakcijoje ombudsmeno. 2007 metais autorės vykdymoje regioninės ir vietinės periodikos redakcijų darbuotojų apklausoje (N=120) į šį klausimą teigiamai teatsakė 19 proc. respondentų, o neigiamai – 59 proc. Įdomus faktas, jog nuomonės šiuo klausimu taip pat neturėjo 22 proc. apklausos dalyvių.³⁵ Taigi matyti, jog negatyviai nusiteikę žurnalistai šiuo klausimu kardinaliai keičia nuomonę.

Žiniasklaidos savitvarkos sistemoje labai svarbus elementas yra sankcijos, kurias gali taikyti savitvarkos institucija. Tad apklausos dalyvių buvo klausama, kokia priemonė už Etikos kodekso pažeidimus būtų veiksmingiausia. Buvo pateikti tokie atsakymų variantai:

1. Viešas žiniasklaidos priemonės paskelbimas nesilaikančia profesinės etikos;
2. Privaloma apie padarytą etikos pažeidimą paskelbti savo žiniasklaidos priemonėje;
3. Bauda;
4. Nė viena netinkama.

Iš atsakymų matyti, kad pusė apklausos (50 proc.) dalyvių mano, jog baudos būtų veiksmingesnės už moralinio pobūdžio bausmes. Tačiau 33 proc. respondentų pasirinko pirmąjį atsakymo variantą, t.y. jie mano, jog veiksmingiausia būtų viešai paskelbti žiniasklaidos priemonę nesilaikančia profesinės etikos. 17 proc. respondentų mano, kad žiniasklaidos priemonei, pažeidusiai Etikos kodeksą, pakaktų privalomai savo leidinyje (laidoje, pan.) paskelbti apie padarytą etikos pažeidimą. Atsakymo „Nė viena netinkama“ nepasirinko nė vienas apklausos dalyvis.

³⁵ MAŽYLĖ, Jolanta. Regionų žurnalistai apie savitvarką ir profesinę etiką. *In* Žurnalistika: 2009, almanachas, 2010, p. 58–66.

Vadinasi, galima sakyti, jog kita apklausos dalyvių pusė supranta, kad savitvarkos taikomų sankcijų esmė turėtų būti moralinio pobūdžio

Kokia turėtų būti Lietuvos žiniasklaidos savitvarka? Ar reikia lietuviškajam variantui perimti užsienio patirtį? Į šį klausimą buvo orientuoti 2 anketos klausimai. Pasirodo, kad tik 30 proc. respondentų yra susipažinę su Europos šalių patirtimi žiniasklaidos savireguliacijos srityje. Taigi net 70 proc. žurnalistų nurodė, kad tokių žinių neturi. Todėl iš tikrųjų sunku būtų kalbėti apie kokios nors gerosios praktikos elementų perkėlimą. Nepaisant tokio atsakymo, 65 proc. apklausos dalyvių mano, kad Europos šalių patirtis galėtų būti panaudota tobulinant visuomenės informavimo priemonių savireguliacijos sistemą Lietuvoje. Tokiai minčiai nepritarė tik 8 proc. respondentų, nuomonės šiuo klausimu nepareikšė 27 proc. respondentų. Taigi galima konstatuoti, kad pritarimas ES šalių patirties perkėlimui yra inertiškas. Tai ženklas, kad esminė žiniasklaidos savitvarkos pertvarka gali būti palikta nedidelei grupei asmenų, didžiąją dalį žiniasklaidos dalyvių – žurnalistų paliekant sprendimų priėmimo užribyje.

Apibendrinimas. Atlikus statistinę apklausos duomenų analizę, galima būtų teigti, kad *profesionalūs žurnalistai gana skeptiškai vertina iki šiol veikusį žiniasklaidos savireguliacijos mechanizmą, taip pat nelabai pasitiki tiek reguliacijos institutu, tiek profesine sąjunga*. Deja, tik pusė apklausos dalyvių tiksliai įvardijo šalies žiniasklaidos savitvarkos instituciją. Pusė apklausos dalyvių mano, kad veiksmingiausios sankcijos, taikomos savitvarkos institucijos, turėtų būti baudos. Patikrinus apklausos rezultatus, taikant aprašomosios statistikos metodus, nustatyta, kad būtent 50 proc. apklausos dalyvių iš esmės supranta savitvarkos principus.

Daugiau kaip pusė respondentų *etikos pažeidimus žiniasklaidoje sieja su bendru šiuolaikinės žurnalistikos žemu profesinės etikos lygiu ir pigių sensacijų vaikymusi*. Nepriklausomam naujam dariniui žiniasklaidos savitvarkos sistemoje – trečiųjų teismo institutui, kuris nagrinėtų žiniasklaidos bylas, susijusias su teisės ir etikos pažeidimais visuomenės informavimo priemonėje, pritaria beveik pusė apklausos dalyvių

(48 proc.), tik 20 proc. respondentų į šį klausimą atsakė neigiamai. **Vadinasi, tokia hipotetinė galimybė kitaip spręsti ir organizuoti savitvarkos reikalus žurnalistų bendruomenei yra priimtina.** Juo labiau, kad patys apklausos dalyviai išreiškė nuomonę, jog, jeigu toks teismas būtų įteisintas įstatymu, jo sudėtyje turėtų dalyvauti autoritetingi visuomenės atstovai, profesionalūs žurnalistai, žurnalistikos mokslininkai.

Išvados

1. Priėmus Visuomenės informavimo įstatymą 1996 m. mūsų šalyje ir įsteigus Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją, ji buvo pagrindinė savitvarkos institucija, veikusi iki 2014 metų. Komisijos veikla finansuota iš valstybės biudžeto lėšų, komisijos nariai buvo ir žiniasklaidos ekspertai, ir visuomenės atstovai, o jos taikomos sankcijos – teisinės. Komisijos sprendimą vykdyti įpareigojo įstatymai, tačiau jį žiniasklaidos priemonė galėjo ginčyti administracine teise. Pagal teoriniu aspektu įvardytus žiniasklaidos savitvarkos modelius ji buvo savanoriška, turinti įstatymo galią.
2. 2015 m. sausio 1 d. įsigaliojus Visuomenės informavimo įstatymo pataisoms, pakeistos principinės savitvarkos institucijos sudarymo nuostatos, finansavimo šaltiniai, darbo organizavimas, praplėstos funkcijos. Iš esmės pakito Lietuvos žiniasklaidos savitvarkos institucinis modelis, kuris pagal finansavimą ir komisijos sudėtį priskirtinas savanoriškam instituciniam modeliui, tačiau pagal sankcijas lieka savanoriškas, turintis įstatymo galią.
3. Tyrimo kontekstas, dokumentų analizės ir sociologinės apklausos rezultatai rodo, kad Lietuvos žiniasklaidos savitvarkos perspektyvos turėtų būti plačiau ir giliau aptariamos profesinėje bendruomenėje.
 - 3.1. Profesionalūs žurnalistai nevienodai supranta ir vertina žiniasklaidos savitvarką, nes apklausos rezultatai rodo, kad savitvarka painiojama su žiniasklaidos reguliavimu arba profesine sąjunga.
 - 3.2. Aplinkybė, kad profesionaliems žurnalistams trūksta žiniasklaidos teisės žinių, yra kliūtis patiems žurnalistams efektyviai

prisidėti prie žiniasklaidos teisės aktų tobulinimo ir efektyvaus savitvarkos instituto kūrimo.

- 3.3. Žiniasklaidos priemonių savininkai nesilaiko galiojančių Visuomenės informavimo įstatymo ir Žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso nuostatų, reikalaujančių turėti vidaus etikos taisykles. Manytina, kad tokia padėtis palaikoma žiniasklaidos reguliavimo institutų.

Įteikta 2014 m. gruodžio 22 d.

Literatūra ir šaltiniai

1. BERTRAND, Claude Jean (2000). *Media ethics & accountability systems*. New Brunswick, NJ : Transaction Publishers, 164 p. ISBN 1560004207.
2. FREEDOM OF THE PRESS 2014. *In Reporters without bord.org* [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 10 11. Prieiga per internetą:<http://rsf.org/index2014/en-index2014.php#>
3. FROST, Chris (2000). *Media Ethics and Regulation*. Edinburgh: Longman, 271 p. ISBN 0 582 30605 1.
4. HARASZTI, Miklos (2008). *The Media Self Regulation Guidebook*. Vienna: Office of the Representative on Freedom of Media. 104 p. ISBN 3-9501995-7-2.
5. INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF COMMUNICATION. [interaktyvus] Žiūrėta 2014 03 05. Prieiga per internetą:http://www.communicationencyclopedia.com/public/tocnode?query=self+regulation&widen=1&result_number=1&from=search&fuzzy=0&type=std&id=g9781405131995_yr2011_chunk_g978140513199524_ss30-1&slop=1
6. MAŽYLĖ, Jolanta (2010). Regionų žurnalistai apie savitvarką ir profesinę etiką. *In Žurnalistika:2009, almanachas*, p. 58–66. ISSN 0135-1342.
7. MAŽYLĖ, Jolanta (2014). Professional journalism and self-regulation in Lithuania. *In International Journal of Arts and Commerce*, vol. 3, No. 8, p. 31–48.
8. UNESCO (2011). *Professional journalism and self – regulation*. France, 137 p. ISBN 978-92 -3-104193-8.
9. pcc.org.uk [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 03 05. Prieiga per internetą: <http://www.pcc.org.uk/>

10. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas (aktuali redakcija). Nr. X-752, 2006-07-11, *Žin.*, 2006, Nr. 82-3254.
11. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49, 50 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 46¹ straipsniu įstatymas. Teisės aktų registras, 2014-12-04, Nr. 2014-18935.

Self-regulation of the media: the institutional model and the Lithuanian *status quo*

Jolanta Mažylė

Summary

The article reviews models of media self-regulation that are being implemented in other countries; it discusses the nature and functions of self-regulation institutions, as well as their structure, funding and sanctions. The article also provides an analysis of the self-regulation models that are used in Lithuania. From 1996 to 2014, self-regulation of the media was overseen in Lithuania by the Ethics Commission of Journalists and Publishers, the activities of which were based on the Code of Ethics of Journalists and Publishers. According to the models of media self-regulation identified in the article, the Lithuanian system could be assigned to the second group of self-regulation institutions, i.e. voluntary ones which possess legal power. The Ethics Commission of Journalists and Publishers was established as a self-regulation authority under the Law on Provision of Information to the Public. The law also provided funding for the commission through the Fund for the Support of the Press, Radio and Television, which is financed from the state budget. However, amendments to the Law on Provision of Information to the Public were adopted on 25 November 2014 which fundamentally changed the principles of the institutionalisation, structure and funding of media self-regulation.

The article introduces the principles by which the new media self-regulation institution – the Ethics Commission on Information to the Public – was established. It includes a description of the institution's functions as well as an

overview of its organization of work, funding and decision-making procedures. The results of a survey of journalists working in national and regional media outlets are presented in a separate section of the article. The goal of the survey was to ascertain how members of the Lithuanian Union of Journalists (N=60) who are currently working in journalism perceive and assess self-regulation of the media in Lithuania.

The theoretical and methodological framework of the article includes logical, comparative and complex source analysis, sociological and systematic research methods, content analysis, quantitative and qualitative data analysis, and descriptive statistics.

Key words: *law, code, Ethics Commission on Information to the Public, self-regulation, media, journalist.*